

ПСИХОЛОГІЧНІ КОМПОНЕНТИ ВИХОВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА

PSYCHOLOGICAL COMPONENTS
OF THE PEDAGOGUE'S EDUCATIONAL ACTIVITY

У статті проаналізовано психологічні компоненти виховної діяльності педагога. Констатовано, що підсумок виховної діяльності робить акцент на прагненні дитини до моральної поведінки, спілкуванні та діяльності, які мають здоровий психологічний, соціальний, моральний та духовний ґрунт. Ця діяльність вимагає усвідомлення її мети, знання чинників, умов, механізмів становлення й розвитку всебічно розвинутої, гармонійної, психічно, соціально, морально та духовно здорової особистості; цілеспрямованого керування вихованням особистості, використання автентичних виховних впливів; конструктивної взаємодії з вихованцями; опанування вихованцем навичок самовиховання та взаємовиховання. Зазначено, що саме через організовану працю відбувається формування мотивів та звичної поведінки особистості. Акцентовано увагу на тому, що вирішальною умовою формування виховної діяльності є включення особистості у різні види роботи. Основні чинники виховної діяльності дають педагогу можливість активно впливати на виховний процес. Підкреслено, що успішна виховна діяльність неможлива без з'ясування критеріїв виховності, регулярного отримання інформації про зміни, що відбуваються в особистості під впливом виховання. Передумовою цього є погляд на виховання як на цілеспрямований процес «проекткування» особистості, створення умов для її становлення, розвитку, самореалізації, самоствердження у всіх сферах життєдіяльності. Зазначено, що педагоги повинні здійснювати власний позитивний вплив на загальну ситуацію в класі, зокрема на існування оцінних стосунків у певній діяльності. Перш за все це стосується до вміння вчителя емоційно проявляти своє ставлення до моральної чи аморальної поведінки учнів. Педагог повинен любити свою працю, завжди починати із себе щось змінювати. Він має спонукати до аналізу ситуацій життєдіяльності, зокрема моральних колізій та інших ситуацій, робити відповідні висновки, формувати у вихованців переконання, навчати та передбачати результат будь-якої поведінки, гри, діяльності загалом.

Ключові слова: виховна діяльність, чинники виховання, показники виховання, критерії вихованості, виховна ситуація.

Psychological components of the pedagogue's educational activity were analyzed in the article. It is stated that the result of educational activity focuses on a child's desire for moral behavior, communication and activities which are based on healthy psychological, social, moral and spiritual foundations. This activity requires understanding of its objectives, knowledge of the factors, conditions, mechanisms of the formation and development of a personality who is comprehensively developed, harmonious, mentally, socially, morally and spiritually healthy; purposeful guidance of a person's education, use of authentic educational impact; effective interaction with students; mastering self-education and mutual education skills by a student. It is claimed that motives and habitual behavior formation of a personality is achieved by a specially organized activity. It is emphasized that the decisive factor in the formation of educational motivation is a person's involvement in various activities.

The main factors of educational activity give the pedagogue an opportunity to actively influence the educational process.

It is accentuated that efficient educational activity is impossible without defining the criteria of education, being regularly informed about the changes a person undergoes under the influence of education. The prerequisite for this educational activity is the view that education is a purposeful process of personality "designing", creating favorable conditions for his formation, development, self-realization, self-affirmation in all spheres of life. It is argued that pedagogues should positively influence the general climate of the class, in particular functioning of evaluative relationships in various activities. First of all, it encompasses pedagogues' ability to emotionally express their attitude to moral or immoral behavior of their students. A pedagogue must love his work; he must always start the changes from himself. He should encourage his students to analyze life situations, in particular, moral conflicts and other collisions, draw appropriate conclusions, form beliefs. He should also teach them how to predict the outcome of any behavior, game or activity.

Key words: educational activity, factors of education, characteristics of education, criteria of education, educational situation.

УДК 159.9: 37.015.3
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2021.22.10>

Заміщак М.І.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

Заболоцька С.І.

к.психол.н.,
доцент кафедри психології
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

Постановка проблеми. Перед сучасним суспільством постає потреба в компетентних, креативних, досвідчених, щасливих фахівцях, здатних до постійного професійного саморозвитку і самовдосконалення, які здійснюють виховну діяльність. У Новій українській школі вихованням займається вчитель, який оволодіває в процесі виховної діяльності певними компетенціями, він здатний подолати труднощі у процесі навчання та забезпечити виховання здорової особистості школяра.

Виховна діяльність – це процес управління особистісним розвитком дітей, школярів, студентів. Педагогічна психологія розглядає виховну діяльність як освітній процес, спрямований на розвиток моральної самосвідомості, особистісних потреб, позитивної мотивації, здійснення моральних вчинків та поведінки загалом. Підсумок виховної діяльності робить акцент на прагненні дитини до моральної поведінки, спілкуванні та діяльності, які мають здоровий психологічний, соціальний, мораль-

ний та духовний ґрунт. Ця діяльність вимагає усвідомлення її мети, знання чинників, умов, механізмів становлення й розвитку всебічно розвиненої, гармонійної, психічно, соціально, морально та духовно здорової особистості; цілеспрямованого керування вихованням особистості, використання автентичних виховних впливів; конструктивної взаємодії з вихованцями; опанування вихованцем навичок самовиховання та взаємовиховання [5].

Постановка завдання. Метою статті є розгляд психологічних компонентів виховної діяльності педагога.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виховна діяльність безпосередньо впливає на емоційну, спонукальну та інтелектуальну сфери та самосвідомість. Вчитель, який виховує, повинен встановити взаємозв'язок між тим, що потрібно сформулювати у школяра, і тим, що важливе для нього. У вихованні наявний принцип розвитку у діяльності. Саме через спеціально організовану діяльність відбувається формування мотивів та звичних способів поведінки особистості. Підкріплення (схвалення і покарання) забезпечує адекватне орієнтування особистості у ситуації, а відсутність підкріплення призводить до згасання мотиву [9]. Виховна діяльність полімотивована. У системі мотивів виховання (і самовиховання) розрізняють внутрішні мотиви, якими є прагнення стати вихованою, інтелігентною, тактовною людиною; прагнення пізнати норми моралі та оволодіти ними; прагнення сформулювати і закріпити навички соціальної поведінки, адекватні способи дій; прагнення саморегуляції, активності; бажання бути корисним суспільству, вміти сказати «так», коли кажуть інші «ні», та «ні», коли інші кажуть «так»; зовнішні (соціально обумовлені) мотиви, якими є прагнення отримати схвалення; прагнення створити образ, імідж вихованої людини; прагнення отримати подяку, високу оцінку своїх дій; прагнення посісти гідне місце серед товаришів, у суспільстві [9].

Основними шляхами формування виховної мотивації є створення взірця поведінки; організація умов діяльності для засвоєння і використання соціальних норм поведінки; стимулювання та схвалення соціально-нормативних дій; організація індивідуальної пізнавальної діяльності; організація колективної діяльності; організація спілкування з дорослими та однолітками; підтримка прагнень, бажань, що соціально схвалюються.

Вирішальним фактором формування виховної мотивації є включення особистості у різноманітні види діяльності (гра, учіння, праця, спілкування). Показниками сформованості виховної мотивації є, по-перше, її ієрархія, по-друге, надання мотивам діяльності і поведінки соціально цінної орієнтації та спрямованості.

Основні чинники виховної діяльності дають педагогу можливість активно впливати на виховний процес. Першим чинником виховної діяльності є особистість педагога. Особистість формується у процесі життєдіяльності на основі засвоєння нею духовних та моральних ідеалів, суспільних форм свідомості і поведінки. М. Савчин підкреслює, що педагогічна діяльність педагога є не просто професією: це покликання душі, яке допоможе забезпечити мотивацію цієї діяльності, попередити професійне вигорання [8]. Проблема розвитку особистості майбутнього педагога є однією з актуальніших.

Науковець стверджує, що особистість педагога повинна володіти сильним, цілісним, нерозколотим Я, в якому гармонійно поєднані індивідуально-неповторне та загальнолюдське [9]. Особистість, яка має «сильне Я», є розумною, мудрою, досвідченою та щасливою. Вона вміє рефлексувати, контролювати та моделювати свою поведінку, володіє свободою та відповідальністю. Такий педагог набирає сили в духовній сфері, долаючи свою слабкість, неміч, духовні, психічні та психологічні травми [9].

Педагоги повинні здійснювати власний позитивний вплив на загальний клімат у класі, зокрема на функціонування оцінних стосунків у різних видах діяльності. Насамперед це стосується уміння педагогів емоційно виявляти своє ставлення до моральних чи аморальних проявів у поведінці школярів. Педагог повинен любити свою працю, завжди починати із себе щось змінювати.

У виховній діяльності вихованці засвоюють норми моральної поведінки. Згодом вони набувають певної самостійності, демонструють, моделюють та переносять здобуті знання та вміння у нові життєві ситуації. Педагог повинен спонукати до аналізу ситуацій життєдіяльності, зокрема моральних колізій та інших ситуацій, робити відповідні висновки, формувати у вихованців переконання, вчити передбачати результат будь-якої поведінки, гри, діяльності загалом.

Другим чинником є активність дитини у виховному процесі [8].

Основною умовою виховної діяльності є зовнішня та внутрішня активність особистості. Без активності вихованця, її бажання виховна діяльність не зможе реалізуватися цілісно.

Третім чинником виховної діяльності є змістовно збагачене й доцільно організоване спілкування. Виховання засобами спілкування реалізується на рівні соціального пізнання, емоційного ставлення, поведінки. Його внутрішньою умовою, психологічним тлом є особистісні стосунки між вихователем і дитиною, між самими вихованцями, у процесі яких відбува-

ються взаєморозкриття, взаємопроникнення, особистісне взаємозбагачення дітей [9]. Ефективним процес виховання учня педагогом є за наявності довірливих та позитивних взаємовідносин між ними, заснованих на взаємоповазі та позитивному емоційному контакті. У спілкуванні педагога з дітьми необхідно оптимізувати співвідношення формального спілкування, опосередкованих соціальних відносин, зовнішньої діяльності та особистісного спілкування. Воно є своєрідним діалогом способів життя вихователя й дитини, в результаті якого вона соціально, морально й духовно вдосконалюється. Важливими чинниками виховання є учнівський клас і референтні групи. Однокласники впливають на учня завдяки дії соціально-психологічних механізмів (психічного зараження, ідентифікації, наслідування, емпатії). Особливо впливають на клас та окремих учнів лідери. Спілкуючись із ровесниками, вихованці обмінюються різноманітною інформацією, думками, переживаннями, своїми оцінками та ставленням щодо духовних та матеріальних цінностей, виховують повагу, довіру, доброзичливість, співчуття, готовність допомогти або формують негативне ставлення один до одного. Судження, оцінки ровесників формують у них адекватну самооцінку, норми поведінки, інтереси, впливають на усвідомлення цілей. У класі школяр забезпечує свої потреби в самоутвердженні, самовираженні, визнанні [5].

Зазвичай у кожному класі є малі групи, тобто стійкі об'єднання учнів, які виникають на основі тісних особистісних контактів, діяльності, спільної мети. Активність їх лідерів може мати як позитивну, так і негативну спрямованість. У добре організованих класах відсутні угруповання з негативною спрямованістю. Завдання полягає у запобіганні виникненню у класі антагоністичних груп, оскільки вони різко знижують виховні можливості [5].

Розвиток особистості школяра залежить від того, наскільки клас є для нього референтною групою. Нерідко учень належить до багатьох груп, компаній, де має певні стосунки, займає певне становище, піддається певному впливу. Стихійні групи лідирують у житті вихованця, він задовольняє в них свої потреби у спілкуванні, вгамовує емоційний голод, виявляє активність.

Успішна виховна діяльність неможлива без з'ясування критеріїв вихованості, регулярного отримання інформації про зміни, що відбуваються в особистості під впливом виховання. Передумовою цього є погляд на виховання як на цілеспрямований процес «проектування» особистості, створення умов для її становлення, розвитку, самореалізації, самоствердження у всіх сферах життєдіяльності.

Критеріями вихованості виступають такі. По-перше, єдність слова й дії, поведінки, рівень довільності поведінки. Слова повинні

відповідати діям, співвідноситись із поведінкою та рівнем довільності поведінки, не підпадати під негативний вплив. Слід не роз'єднувати слова з діями, поведінкою та рівнем довільності поведінки, бо це приведе до хаосу. По-друге, моральна стійкість вихованця, вміння долати труднощі. Вихованець повинен навчитися керувати своїми бажаннями, потребами, вчинками, діяльністю. Якщо у вихованця сформована моральна стійкість, вміння перемогти труднощі, тоді йому легко регулювати свою поведінку. Тоді вихованець може робити правильний вибір регуляції поведінки чи діяльності, вчиться нести відповідальність за здійснене. Учень повинен мати стійку моральну позицію. Вихованець має бути готовим до вирішення життєвих проблемних питань. По-третє, широке соціальне оточення (сім'я, учнівський клас, місце проживання, традиції школи). По-четверте, щасливість вихованця. По-п'яте, повноцінне проживання школярем відповідного вікового періоду.

Виховна діяльність педагога буде успішною, якщо в результаті будуть використані, реалізовані ці критерії та досягнуті певні показники вихованої людини.

Психологічні впливи дають змогу педагогові проникати у внутрішній світ дитини та керувати виховною діяльністю. Здійснюючи психологічний вплив у виховній діяльності, педагог чи інший дорослий може підтримати, схвалити, скоригувати поведінку вихованця. Лише відчуваючи любов і захист із боку дорослого, дитина відкрито показує своє ставлення. Кожна дитина повинна переживати успіх, а для цього має бути присутнім у виховному процесі позитивне підкріплення.

В процесі виховної діяльності формується і розвивається дитина як особистість, якій притаманні якості, необхідні їй для життя у сучасному суспільстві. Зміст виховної діяльності для особистості визначається загальнолюдськими і моральними цінностями. Основою формування людини як особистості є спільна та індивідуальна суспільно корисна діяльність. Засвоєння діяльності та її ускладнення є важливими умовами розвитку психіки людини [9]. Джерелом активності сучасної людини є її потреби. Саме потреби виражаються її у мотивах. Сутність виховної діяльності полягає у формуванні мотивів поведінки особистості, а також діяльності. Велику роль також відіграють ідеали й переконання, якими керується особистість.

Протягом життя у дитини формуються такі мотиви, що набувають провідного значення. Створюється певна ієрархія в структурі мотиваційної сфери особистості, яка визначає вчинки цієї людини. Саме ці вчинки регулюються певними нормами, які побутують у суспільстві, а також викликають моральні оцінки оточуючих людей.

У моральній самосвідомості особистості велике значення має вироблення вміння розуміти та оцінювати вчинки людей, а також свої власні. «Те, які цінності «привласнюються» свідомістю індивіда, – зазначає професор М. Савчин, – значною мірою детермінується тим, яким чином останній сприймає себе, як співвідноситься з іншими людьми, з навколишнім світом загалом» [9].

Вкрай важливими є моральне ставлення особистості до інших людей та моральні почуття, що формуються у ході їх спільної діяльності та спілкування. Реалізація моральних стосунків опосередковується моральними почуттями. Переживання людиною різноманітних аспектів взаємодії власного «Я» з іншими є умовою виникнення моральних ставлень. Б. Ананьєв розглядав моральне ставлення, що реалізується в різних способах діяльності. «Поведінка, – на думку вченого, – це практично здійснюване людиною ставлення» [1]. У моральній поведінці головним є ставлення людини до оточуючих людей, що побудовано за правилами моральності. Дослідник вважав, що «ставлення до інших виникає швидше, ніж інші, стає підґрунтям для формування інших рис характеру <...> і це можна вважати однією з центральних характеристик особистості» [9]. С. Рубінштейн стверджує, що поведінка та вчинки людини здійснюються з позиції того, вони підносять чи принижують людину, у значенні гідності, цінності морального рівня її життя для інших [7].

Науковець [4] пропонує створювати виховні ситуації, які створюються у межах особистісно зорієнтованого виховання, мають забезпечити розвиток такого рівня свідомості, який би спонукав дитину до самопізнання і самоактивності, щоб вона могла стати творцем власного духовно багатого життя. Це значить, що треба культивувати такі ситуації, у яких стосунки з дітьми будуються на врахуванні їх гідності та права бути особистістю.

Співпраця педагога та вихованців базується на довірі, вірі у прекрасне з урахуванням автентичності іншого. На думку науковців, особливу функцію цього виховного впливу на дитину здійснюють оцінки. Хороші оцінки дають зрозуміти та оцінити свої досягнення, спрямовують та підсилюють особистісне зростання, підвищують рівень впевненості. Відсутність оцінок, навпаки, здійснює протилежний вплив. Якщо при цьому педагог одних учнів оцінює, а інших вихованців не оцінює, то це провокує невпевненість, знижує активність, сповільнює загалом їх особистісний розвиток. Це свідчить про різне ставлення педагогів до дітей, невміння знайти «ключик» до їхнього серця, проникнути у внутрішній світ, співпереживати, співчувати їм та розуміти їх.

Стратегія побудови виховної діяльності, як підкреслює І. Бех [2], повинна визначатися науковим розумінням внутрішніх закономірностей розвитку особистості в онтогенезі, а не ґрунтуватися на зовнішній доцільності, коли переважно використовувані методи заохочення чи покарання прикривають складні виховні проблеми.

Висновки. Отже, головною метою виховної діяльності педагога є формування різнобічно розвинутої, гармонійної, внутрішньо несуперечливої, морально й духовно спрямованої та щасливої особистості, яка повноцінно проживає свої життєві періоди. Психологічні знання для педагога є науковою основою управління виховним процесом, який покликаний актуалізувати відповідні психологічні механізми, підсилювати дію позитивних і нейтралізувати дію негативних чинників виховання. Головним чинником виховання є різнобічна активність учня (добродійна діяльність, особистісне спілкування тощо), а одним із засобів реалізації педагогом виховної функції є виховний вплив.

У виховній діяльності педагог має враховувати вікові та індивідуальні особливості учнів, організовувати їх самовиховання, перевиховання, взаємовиховання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ананьєв Б. Человек как предмет познания. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 288 с.
2. Бех І. Виховання особистості : навчально-методичний посібник. Київ : Либідь, 2003. 848 с.
3. Боришевський М. Духовність особистості: соціально-психологічна сутність, детермінанти становлення та розвитку. *Проблеми загальної та педагогічної психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. Костюка АПН України / за ред. С. Максименка. Т. IX. Ч. 5. Київ, 2007. С. 25–32.
4. Заблоцька С. Психологічні умови розвитку моральних форм поведінки у навчально-ігровій діяльності дошкільників : автореф. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07. 2013. 20 с.
5. Заміщак М. Здійснення виховної діяльності у системі чинників. *Міжнародна науково-практична інтернет-конференція* : матеріали (Переяслав, 31 березня 2020 р.). Переяслав, 2020. Вип. 57. С. 282–285.
6. Іванцев Л. Становлення майбутнього вчителя як суб'єкта життєтворчості : монографія. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2007. 208 с.
7. Рубінштейн С. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 720 с.
8. Савчин М. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2007. 424 с.
9. Савчин М., Василенко Л. Психологічні засади організації особистісно-професійного зростання майбутнього педагога : навчальний посібник. Дрогобич : РВВДДПУ ім. І. Франка, 2012. 24 с.